

(A)TEIZEM IN POJMOVANJA SMISLA ŽIVLJENJA V POSTSOCIALISTIČNIH DEŽELAH

Povzetek. Članek obravnava v postsocialističnih deželah pogosto tezo cerkvenih govorcev o neosmišljenosti sekularne kulture in zlasti ateistov. Tezo empirično preverjam na podatkih ISSP, razlikujoč štiri kategorije a/teistov in pet smiselnostnih spremenljivk. Videti je, da v primerjavi s teisti ateisti niso smiselnostno prikrajšana oz. pesimistična kategorija. Predvsem slovenski t. i. naravni ateisti (ateisti brez verske vzgoje) izstopajo po svojem optimizmu. V luči takih ugotovitev cerkveno tezo o neosmišljenosti ateistov razumem kot reakcijo na naraščajočo smiselnostno pluralizacijo: s podcenjevanjem konkurenčnih smiselnostnih sistemov skuša katoliška cerkev ohraniti oz. povečati relativno tržno vrednost lastnega smisla.

Ključni pojmi: smisel življenja, ateizem, teizem, postsocializem, katoliška cerkev

Leta 2000 se je Martin Strel, slovenski ultramaratonski plavalec, namenil preplavati Donavo. Geslo njegovega podviga je bilo: Mir, prijateljstvo in čiste vode. Startal je 25. junija v Donaueschingenu. Čez nekaj dni je pri Bratislavi že zaplaval na ozemlje ISORECEA-e.¹ Po 58 dneh je dosegel Črno morje. V Sloveniji je, tako kot ob prejšnjih in poznejšjih plavalnih podvigih (glej: <http://www.martinstrel.com>), doživel različne odzive: prevladovala so različne stopnje odobravanja. Pojavila pa so se tudi razmišljanja o smiselnosti oz. nesmiselnosti "takega početja", "neskončnega mahanja z rokami", plavanja v slogu starega debila ipd. Ponovljeno je bilo celo mnenje, da je "tako početje" (tako kot drugi med Slovenci priljubljeni ekstremni športi) le še en simptom slovenskega "suicidalnega karakterja".² Odprla se je torej povsem sekularna razprava o smislu, kar ni nič izjemnega, ni pa tudi povsem vsakdanje.³

Zdi se, da je smisel neposredno pogostejša tema številnih cerkvenih govorcev.

* Dr. Marjan Smrke, izredni profesor na Filozofski fakulteti, Univerza v Ljubljani.

¹ ISORECEA; The International Study of Religion in Eastern and Central Europe Association. Avtor je osnovne teze članka predstavil na 5. konferenci te organizacije v Lvivu/Lvovu (dec. 2003), zato je za uvod izbral Strellov podvig, ki se je odvijal v krajih, ki jih z vidika sociologije religije proučuje ISORECEA.

² Slovenski samomorilnostni količnik je med najvišjimi v Evropi (8. mesto) (Marušič, Zorko, 2003:15). Vseh prvih deset mest zasedajo dežele, katerih religijske razmere proučuje ISORECEA (v takem vrstnem redu: Litva, Rusija, Belorusija, Latvija, Estonija, Ukrajina, Madžarska, Slovenija, Finska, Hrvaška).

³ Vtis je, da so običajni športi, zlasti tisti, ki so del nacionalnega samopotrjevanja, manj izpostavljeni "krizam samoumevnosti" (Če uporabim izraz Berger/ Luckmanna, 1999) oz. dvomom o njihovi smiselnosti.

Vendar predvsem v obliki vzvišenega obsojanja sekularnega sveta kot brezsmiselnega. Pojmovanje smisla takih govorcev se pretežno suče v mejah izključujoče (nepluralistične) tradicije, ki smisel življenja (brez sledu univerzalizma) navezuje le na katoliško oz. krščansko rešitev vprašanja. Kot primer navajam misel Alojza Rebule, enega najaktivnejših katoliških intelektualcev na Slovenskem: "Zakaj naj bi /.../ osmislitev življenja izpeljali samo na krščanski način? Na to vprašanje res ni težko odgovoriti. 1. Ker je krščanska osmislitev najbolj demokratična /.../ 2. Ker je krščanska osmislitev edina celostna" (Rebula, 2001). Podobno je nadškof dr. Rode sekularni družbi oz. nevernim redno očital bivanjsko neosmišljenost, izpraznjenost, dezorientiranost - celo nepripravljenost zastaviti si samo vprašanje o smislu (Rode, 1992/1997⁴, 2001, 2002, 2004⁵). Taka naj bi bila na sploh simptomatika "postmoderne dekadence", ki da jo bistveno obeležuje ateizem.⁶ Vse to me je spodbudilo k raziskovanju pojmovanj smisla (življenja) v Sloveniji in drugih postsocialističnih deželah.

Raziskavo postavljam v okvir tridelne raziskave o treh značilnih sodbah številnih govorcev RKC o sekularni kulturi, nevernih, ateistih oz. ateizmu v postsocializmu: Po teh sodbah so za te pojave značilni 1. nesrečnost, 2. neosmišljenost in 3. nemoralnost; vse to naj bi bilo še bolj očitno pri t. i. drugi generaciji ateistov. Gre za sodbe, ki jih je Colin Campbell v *Toward a Sociology of Irreligion* imenoval "viktorijanski predsodki" (Campbell, 1971: 15 in 99), vztrajnost takih sodb pa dandanes ugotavljajo tudi drugi avtorji (Billington, 2002, Baggini, 2003). Moje izhodišče je opaznanje, da ta stališča doživljajo poseben preporod ravno v krajevnih cerkvah postsocialističnih dežel. V prvem delu sem raziskal, ali je mogoče empirično potrditi tezo o nesrečnosti ateistov, nevernih ipd. Rezultate sem predstavil na konferenci ISSR/SISR v Torinu 2003 (Happily impious; Inter-European Comparisons of Personal and Natural Atheism).⁷ V pravkar branem drugem delu po podobnem vzorcu preverjam tezo o neosmišljenosti sekularne kulture, sekularistov, ateistov. V tretjem delu pa bom razpravljal o cerkveni tezi o nemoralnosti nevernih oz. ateistov.

Nekaj teorije: nadnaturalistična in naturalistična pojmovanja smisla

Namen tega dela razprave, ki ni filozofska, ni ugotoviti, katera pojmovanja smisla so smiselna oz., katera so bolj in katera manj smiselna. Gre predvsem za raz-

⁴ Tako se dr. Rode v članku, ki je najprej izšel v vatikanski reviji *Atheisme et Foi*, značilno podcenjevalno sprašuje: "Kako se približati temu človeku, ki si ni pripravljen zastaviti vprašanja o smislu življenja, ki si prilašča neskončno svobodo in živi v motni sedanjosti brez upanja na prihodnost? /.../ Kako pomagati človeku, da bi stopil iz tega vesolja nesmisla, čigar ujetnik je, in mu omogočiti, da bo odkril osvobodjevalno moč krščanskega sporočila" (1992/1997: 82-83).

⁵ Tako je dr. Rode tudi v svoji zadnji velikonočni poslanici na TV SLO1 10. 4. 2004 brezrezervno izjavil: "éivljenje, ki se konča s smrtjo, nima smisla".

⁶ Razmeroma redka so mnenja, ki odgovarjajo na take izzive tako, da izrecno postavijo pod vprašaj smiselnost cerkvenega smisla. Poglejmo primer: "In vedno znova me strese, kako velik je prepad med spokorniško repetitivnostjo verskega obreda - kot bi bili v času turških vpadov in naletov koblic! - in individualizmom srednjega razreda, ki išče mnogo bolj osebne odgovore na vprašanje o smislu življenja" (Šetinc, 2003).

⁷ Ko gre za Slovenijo, ki jo podrobneje raziščem, ugotovim, da se za najsrečnejše štejejo ravno tisti, ki so po cerkveni tezi najmanj srečni, to je ateisti, ki niso imeli nobene verske vzgoje (glej tudi Smrke, 2003).

grnitev osnovnih pojmovanj smisla (z nekaterimi protiargumenti), kar naj v nadaljevanju omogoči razumevanje razpoložljivih empiričnih podatkov. Iščemo takorekoč teoretični levi in desni breg, med katerima bi (po vzoru Strela) plavali proti cilju.

Po Thaddeusu Metzju razlikujemo 1. nadnaturalistična in 2. naturalistična pojmovanja smisla življenja (Metz, 2003).

Izmed nadnaturalističnih pojmovanj oz. teorij je najbolj izrazita skupina na-boga- navezovanih (pure God-centered theory), po katerih je "/.../določen odnos z bogom, kakor se ga pojmuje v teistični tradiciji, nujen za smiselnost eksistence" (: 2). Drugače rečeno: Tako pojmovanje smisla si delijo "/.../ ljudje, ki menijo, da je za smiselnost človeškega življenja nujen in zadosten določen odnos z bogom".⁸ Doktrine velikih monotestičnih religij v osnovnem spadajo v to skupino. Bili bi seveda zelo površni, če ne bi upoštevali, da obstajajo številne različice razumevanja takega smisla.

Druga skupina nadnaturalističnih teorij so po Metzju na-dušo-navezovane teorije (*soul-centered theories*). Po takih pojmovanjih "/.../ je smiselnost življenja odvisna od duše (kot neumrljive duhovne substance), ki mora biti v določenem stanju" (: 5). Smisel preživi tudi brez boga, ne pa brez neumrljive duše. Končno življenje samo po sebi ne more biti dovolj, da bi ga bilo vredno živeti. Primer takega pojmovanja smisla bi bil kamični budizem, to je tisti ljudski budizem, ki v nasprotju s kanoničnim oz. nibaničnim pojmovanjem o *anatmanu* oz. *anatti* (ne-jazu) meni, da se reinkarnacija nanaša na isti "jaz". Le ob (nekanoničnem) verovanju v reinkarnacijo istega jaza vidijo tovrstni budisti svoje življenje kot smiselno. Zanimivo moderno različico na-dušo-navezovanega pojmovanja prepoznamo v (ateističnem) raeljanskem gibanju.⁹ Za reprodukcijo (potencialno trajne) duše je potrebno novo telo oz. kloniranje.¹⁰

Po naturalističnih teorijah je "/.../ življenje lahko smiselno tudi, če ne obstajata ne bog ne duša /kot neumrljiva substanca, op. M. S./; določeni načini življenja v

⁸ *S strogo naturalisticnega vidika, ki ga orišem v nadaljevanju, je tak smisel nesmislen. Če le izpolnjujemo božji nacrt oz. božjo voljo, je naše življenje le instrumentalno, nesmiselno. Ali kot pravi Baggini: "Skratka: namen ali smisel, ki ga stvarjencu da stvarnik, najbrž ni tisto, kar v življenju iščemo, ko se sprašujemo, kakšen smisel ima življenje za nas. Če je smisel življenja le v tem, da služimo namenom nekoga drugega, potem izgubimo lastno vrednost, ostanemo le še orodje za druge, kot nož za papir ali klonirani delavci" (Baggini, 2003: 59). Menim, da tovrstna instrumentalnost ni le problem na-boga-navezovanih teorij (glej opombo 15). Baggini dodaja, da "/.../ za take ljudi življenje kot tako v resnici nima nobene prave vrednosti. Je le kovanec, ki se ga da zamenjati za dobrino, ki po njihovem resnično šteje: življenje po smrti" (: 65-66).*

⁹ *Raeljanci so si za eno izmed prizorišč vsakoletnih srečanj izbrali Roglo na Slovenskem. Menim, da gre v njihovem zatrjevanju o uspešnih kloniranih človeka za prevaro - "religijski inženiring iz prevare", kakor ga definirata Stark in Bainbridge (1987/ 1996: 173).*

¹⁰ *Pri ugovarjanju tovrstnim teorijam se opozarja, da vec casa (vecnost) še ne pomeni vec smisla. Vec casa lahko pomeni tudi vec dolgcasa oz. nesmisla. Tako bi tudi uspešno kloniranje lahko pomenilo le vec nesmisla in dolgcasa. Repetitivnost in dolgotrajnost sta, zanimivo, znacilnosti, ki se jih navezuje bodisi na nesmiselnost bodisi na smiselnost. Chaplinovi Moderni casi se norčujejo iz nesmislov repetitivnosti industrijske proizvodnje. Strelovo plavanje naj bi bilo nesmiselno, ker sestoji iz neskončnih ponavljanj enakih gibov. Iz njegove perspektive pa se vrednost oz. smiselnost njegovih podvigov meri ravno po dolžini oz. repetitivnosti. Od tu iskanje vedno daljših rek.*

povsem fizičnem svetu zadostujejo za smiselno(st) življenje/a" (: 6). Metz razlikuje dve vrsti naturalističnih teorij: subjektivizem in objektivizem.

"Po subjektivnih teorijah je smiselnost življenja odvisna od subjekta" (: 7). Določene pozitivne psihične naravnosti (občutenja, nagnjenja, izbire, ljubezen) ustvarjajo smisel življenja. Cela vrsta avtorjev in gibanj 20. stol. je razvila tovrstne zamisli smisla življenja. Različni eksistencialistični avtorji so osmišljanje pojmovali celo kot vrsto plemenitega upora (na primer Camus, 1959/1976). Človek mora kljubovati absurd, s katerim se lahko sreča na vogalu vsake ulice. Avtentično živi le, če svojemu delovanju vdihne lastni smisel. Tudi ateistično-religijska tradicija ni brez tovrstnih iskanj. Kanonični oz. nibanični budizem, ki poudarja pomen nagiba oz. orientacije k dobrohotnosti (*metta*) in sočutju (*karuna*), je morda najstarejša tovrstna živa tradicija. Novejši primeri tovrstnih osmišljanj so nekatera novodobniška gibanja. Slovenska spletna revija Mojuspeh.com povezuje t.i. motivatorje, to je voditelje motivacijskih seminarjev in delavnic za osebno in duhovno rast (<http://www.mojuspeh.com>). Čeprav ni vedno povsem jasno, ali spadajo njihova pojmovanja smisla ravno v ta kvadrant osnovne sheme pojmovanj smisla življenja, ki jo tu očrtujemo, to lahko trdimo za njihove najbolj pogoste formulacije smisla: "smisel našega življenja je v neprestanem osebnem razvoju" ipd.

"Objektivizem zagovarja stališče, da so določene lastnosti našega življenja tisto, kar ga napravi smiselnega, vendar za to ne zadostujejo kakršnekoli pozitivne naravnosti" (: 8). Smiselno življenje mora biti življenje z aktivno zavzetostjo in zavzetostjo v projektih, ki so "objektivno" vredni (ne pa kakršnikoli).¹¹ Ena izmed različic tovrstnega pojmovanja smisla je pojmovanje o takem ali drugačnem delu kot prispevku tej ali oni skupnosti (človeštvu, narodu, znanosti,...). Na Slovenskem je smisel takega pojmovanja smisla življenja povzel marsikateri pesniški verz, ki je nastal v razsvetljenskem kljubovanju prevladujočim nadnaturalističnim pojmovanjem katolicističnega časa: posmrtnosti, kakor jo vidi krščanstvo, ni, toda "v svojih delih sam boš živel večno".¹² Zdi se, da se tovrstni objektivizem meša z elementi nadnaturalizma.¹³ Kot da je križanec med nadnaturalističnim tradicionalizmom in naturalistično moderno. Ali kot komentira tovrstno osmišljanje Ferry: "V tem sekularnem modelu "veliki posamezniki" dosežejo vrsto nesmrtnosti - s tem, ko so svoje dodali našim svetim knjigam, našim zgodovinskim knjigam" (Ferry, 2002: 5).¹⁴ Zanimiv pogled na naturalistično pojmovanje smisla poda Daniel Harbour: "Ali

¹¹ Subjektivistične teorije so bile (s strani objektivistov) kritizirane ravno zato, ker naj bi bile prevec subjektivistične. Subjektivno je lahko še tako cudaško nagnjenje "smiselno", toda, ali je tudi resnično smiselno?

¹² "Truplo tvoje pac strohni v gomili, ali caša tvojih del ostane! Narod moj bo pil iz caše tvoje, s pitjem tvojim bode se napajal - v delih svojih živel sam boš večno" (Anton Aškerc (1856-1912), *Čaša opojnosti*).

¹³ Vtis je, da tako osmišljanje dandanes tudi mnogim sekularistom zveni nepreprečljivo patetično. V Sloveniji je bila pred nekaj leti popularna pesem skupine Zmelkow "Bit", katere besedilo je nekakšen protest proti "višjim" smislom. Smisel življenja je (če je sploh kje) tu, v trivialnostih! Kvazifilozofskemu uvodu sledi izzivalno slovesen refren: "Smisel življenja je ležanje na plaži, z možgani na off in s civavo na straži..." Nekateri so to pesem razumeli kot le še en dokaz vec o dezorientiranosti mladine, morali pa bi ga razumeti kot provokacijo, ki izhaja iz dvomov v družbeno samoumevna pojmovanja smisla.

¹⁴ Pripomniti je mogoče, da so dela, po katerih naj bi posameznik živel "večno", lahko predmet usakovrstne zlorabe, popolnih nerazumevanj ipd.

smo potem, ko smo zavrnila vsa teistična pojmovanja smisla življenja, prisiljeni priznati, da je življenje samo po sebi nesmiselno? Da. Toda to ni slabo. Konec koncev je tudi ravnokar podani odgovor sam po sebi nesmiseln. Niti beseda "Da!" sama po sebi nima nobenega smisla. Šele v naši interakciji lahko dobi pomen. In kakor je z "Da!", tako je z življenjem. Posameznikova interakcija z življenjem, njegova stališča, odločitve in delovanje so tisto, kar življenje končno napravi smiselno" (Harbour, 2001: 139). Ta pogled navajamo tudi zato, ker sta v njem zelo očitni dve pogosti, nikakor pa ne nujni¹⁵ značilnosti tovrstnih pojmovanj smisla: ob zavračanju heteronomnega smisla se poudarja posameznikovo avtonomijo in aktivnost.

Padec komunizma/socializma in smisel

Kako razumeti zgodovino 20. stoletja obravnavanih, t.j. postsocialističnih dežel glede na orisano klasifikacijo pojmovanj smisla? Kaj je glede pojmovanja smisla pomenila vladavina komunističnih partij? Kakšne so bile tozadevne razlike med režimi - npr. sovjetskim (državno-planskim) in jugoslovanskim "samoupravnim"? Kakšen je bil odnos med kolektivnimi, "uradnimi" pojmovanji smisla, in individualnimi smisli? Kakšne spremembe je mogoče ugotoviti na osi človekova aktivnost - pasivnost v osmišljanju življenja? Nesmiselno bi bilo poizkušati odgovarjati na vsa vprašanja, zato naj spremembe le očrtam.

Vzpostavitev vladavine komunističnih partij je bil preval od družbe, v kateri je prevladovalo (in bilo privilegirano) nadnaturalistično pojmovanje smisla življenja k družbi, v kateri je bilo privilegirano naturalistično pomovanje smisla. Nadnaturalistična pojmovanja smisla so po preobratu lahko bolj ali manj javno soobstajala s privilegiranim naturalističnim (Poljska) ali pa so bila močno družbeno marginalizirana (Sovjetska zveza), če ne kar povsem onemogočena (Albanija). Komunistično naturalistično pojmovanje smisla je v določenih komponentah in izvedbah izrazito uhajalo iz okvira čistega naturalizma. Ideologija je vsebovala razne transcendentne postavke, kar jo deloma uvršča v poseben tip nadnaturalističnih pojmovanj.

Predkomunistična in komunistična doba si v teh pogledih nista le različni. Imata tudi nekatere podobne značilnosti: V obeh dobah je imelo prednost eno pojmovanje smisla. V obeh dobah so bili kolektivni, korporacijski (cerkveni, partijski, nacionalni), heteronomni cilji močno nadrejeni avtonomnim, individualnim smislom - naj so bili le-ti nadnaturalistični ali naturalistični. Bili bi še določnejši, če bi obe dobi definirali še glede na obe možnosti znotraj osnovnih pojmovanj smisla: V predkomunistični dobi je prevladovalo in bilo privilegirano (cerkveno) pojmovanje na-boga-navezovanega smisla (nasproti na-dušo-navezovanega), v komunistični dobi pa objektivistično (naturalistično) pojmovanje smisla življenja nasproti subjektivističnemu, pri čemer je cilje smisla na ravni družbe določala par-

¹⁵ *Znameniti Smisel življenja (The Meaning of Life) Monty Pytonovcev postreže z več primeri samosesutja smisla, ki je bil posamezniku privzgojen. Natakark, ki v izjavi za TV smisel svojega življenja in poklica najprej veselo predstavi kot uresničevanje materinega (!) nauka: "Skušati moraš vsakogar osrečiti, prinašati mir in zadovoljstvo, kamorkoli greš!", se po premoru zave neavtentičnosti izrečenega. Gledalce odpravi s "Fuck you! éiviljenje vendar lahko živim, kakor hočem!"*

tija.

Kaj je v tem smislu pomenil konec vladavine komunističnih partij? Pomenil je konec državnega favoriziranja enega "uradnega" naturalističnega smisla z nadnaturalističnimi primesmi oz. prevlade tovrstnega kolektivističnega smisla. Konec je večplasten: 1. To je bil najprej konec ideologije, ki je dajala smisel njenim zagovornikom, 2. konec ideologije, ki je - v različnih državah zelo različno - onesmišljala druge smisle, 3. bil pa je to tudi konec ideologije, ki je - na poseben način - dajala smisel tudi nasprotnikom. V tem ne bi kazalo pretiravati, zavedajoč se, da je nasprotnikom komunistične vladavine v prvi vrsti odleglo, vendar se zdi nekaj resnice v tem, kar zapiše Luc Ferry¹⁶: "In res je, da so te utopične sheme desetletja dajale smisel življenjem posameznikov - tistim, ki so jih sprejemali in tistim, ki so se proti njim borili - tem, ker so se proti njim borili. Tako je imel vsakdo svoje cilje, vsakdo je lahko svojo dejavnost postavil v smiselno okvir" (Ferry: 8).¹⁷ In: "To je tudi razlog, da konec komunizma pomeni še večjo praznino, kot se običajno misli /.../" (: 10).

O vsaki državi bi bilo mogoče glede tega povedati kaj posebnega. Gotovo ne moremo govoriti o enakih smiselnošnih pretresih, ko gre za konec komunistične vladavine na Poljskem in ko gre za konec v Jugoslaviji, kjer propade ne le drugačna vrsta (mehkejša) socialistične vladavine, ampak tudi večnacionalna država, ki jo je povezovala tudi specifična civilna religija. Skupne značilnosti smiselnošnih sprememb bi vendarle bile: 1. razpad socialistične oz. komunistične ideologije kot smiselnošnega sistema, 2. deprivilegiranje naturalističnega pojmovanja smisla življenja, 3. sprememba družbenega položaja tradicionalnih ponudnikov nadnaturalističnega pojmovanja smisla življenja (ponekod vse do privilegiranosti), 4. bolj ali manj izrazita pluralizacija na področju pojmovanja smisla; s številnimi novimi religijskimi gibanji in pojavi "nove dobe" se zlasti okrepi navzočnost na-dušo-navezovanih pojmovanj in subjektivističnih naturalističnih pojmovanj. S tem so se odprle nove možnosti krize smisla oz. "krize samoumevnosti" med samimi tradicionalnimi ponudniki smisla (nadenaturalističnimi in naturalističnimi) 5. Navezava številnih kolektivističnih pojmovanj smisla na nacionalno.

¹⁶ Luc Ferry je trenutno francoski minister za izobraževanje.

¹⁷ Podobno mnenje so predstavili nekateri slovenski publicisti: s tezo o disidentih in njihovi nostalgiji po otipljivem nasprotniku; v opažanju "fantomske partije" kot nadomestka za izgubljenega nasprotnika/sovražnika. ¹⁶ Luc Ferry je trenutno francoski minister za izobraževanje.

Analiza podatkov ISSP; manjšinskost na-boga- navezovanih pojmovanj smisla

Empirična analiza obravnava le nekatere vidike stanja in dinamike pojmovanj smisla življenja. Tako je pravzaprav običajno s tozadevnimi kvantitativnimi in kvalitativnimi raziskavami.¹⁸ Predvsem naj raziskovanje pripelje do odgovorov na predstavljeno tezo cerkvenih govorcev.

Opiram se na podatkovje ISSP¹⁹ 1998 Religion II (in deloma ISSP 1991 Religion I), ki vključuje 9 držav z območja ISORECEA-e. Vprašalnik je vseboval pet vprašanj, ki zadevajo vprašanje smisla (V 45, V 46, V 47, V 48 in V 49). Podatki ne omogočajo celovite ugotovitve stanja na orisani osnovni shemi pojmovanj smisla, vsekakor pa so lahko osnova boljšim ocenam od govorjenja na pamet. Da bi preveril omejene teze cerkvenih govorcev te spremenljivke križam z V 38 ("Kaj najbolj opisuje vaše verovanje o bogu?"). Spremenljivka omogoča razlikovanje štirih tipov (a) teistov, ki sem jih, deloma opirajoč se na Smitha (Smith, 2000: 25), imenoval: naravni ateisti (NA), personalni ateisti (PA), personalni teisti (PT) in socializacijski teisti (ST) (Smrke, 2003).²⁰

1. Primerno je, če si najprej predočimo strukturo obravnavanih dežel glede na zastopanost osnovnih kategorij.²¹ (Graf 1) Vidno je, da so nekatere kategorije v nekaterih deželah (npr. NA in PT na Poljskem) tako maloštevilčne, da je v teh primerih statistično vprašljivo upoštevati rezultate.

2. Glede na razpoložljive spremenljivke ne moremo ugotoviti razmerij v zastopanosti vseh štirih osnovnih pojmovanj smisla, lahko pa ugotovimo, kakšne so opredelitive ljudi, če so postavljeni pred izbiro sprejemanja na-boga- navezovanih pojmovanj ali ne (V 46: "Življenje je smiselno, ker obstaja bog"). (Graf 2)

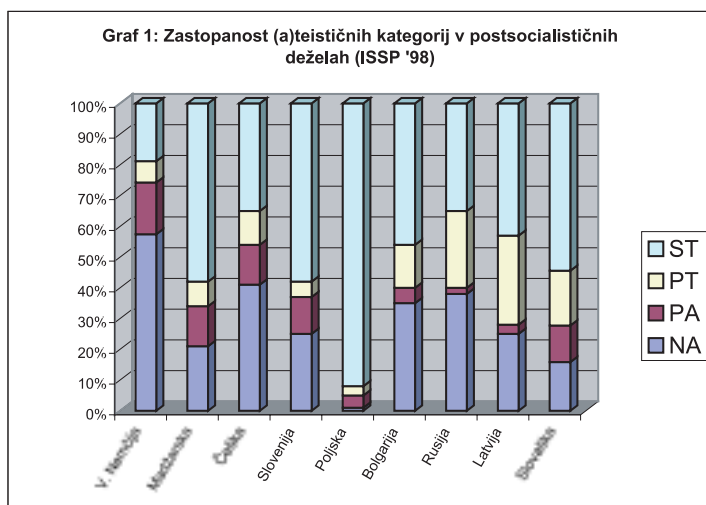
Poljska je edina izmed devetih dežel, kjer na-boga- navezovano pojmovanje smisla izraža več kot 50 % ljudi. Na Češkem, Madžarskem, v Vzhodni Nemčiji,

¹⁸ Kot primer spletno dostopne novejšje raziskave o smislu, ki inteligentno predoci neizogibnost parcialnosti vsake tovrstne raziskave, navajam raziskavo Kinnierja et al. Skupina je raziskala 238 izjav 195 "pomembnih oseb" o smislu življenja. Identificirala je 10 tem: 1. smisel življenja je v uživanju in izkušanju življenja (17 % izjav pomembnežev), 2. smisel življenja je ljubiti, pomagati in služiti drugim (13 %), smisel življenja je skrivnost (13 %), življenje nima smisla (11 %), smisel življenja je v caščenju boga in pripravi na naslednje življenje (11 %), življenje je boj (8 %), smisel življenja najdemo v prispevanju tistemu, kar je večje od nas (6 %), smisel je v samouresnicenju (6 %), smisel je v ustvarjanju lastnega smisla (5 %), življenje je absurd ali šala (4%).

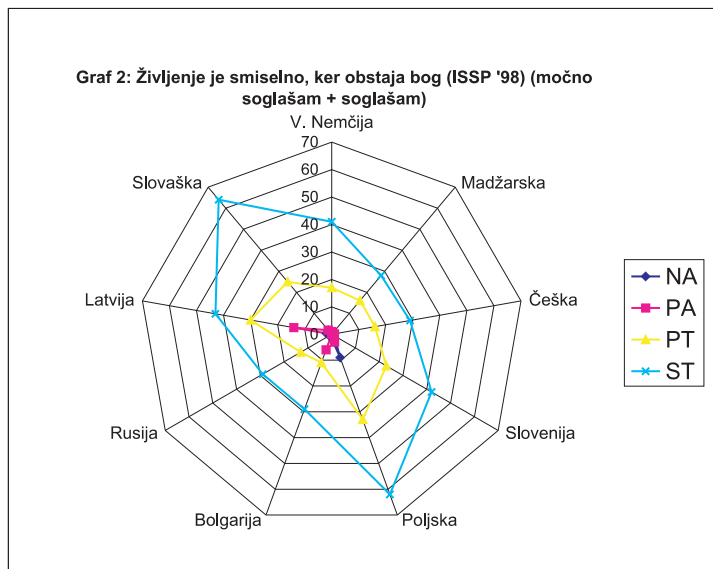
¹⁹ International Social Survey Programme: Religion II, 1998 (datoteka podatkov), KUlIn: Zentralarchiv für Empirische Sozialforschung.

²⁰ Tiste, ki na vprašanje V 38 v ISSP 1998 Religija II izberejo odgovor "ne verujem v boga, nekoc pa sem" imenujem personalni ateisti (PA). Naravne ateiste (NA) imenujem tiste, ki so izbrali odgovor "ne verujem v boga in nikoli nisem". Ti imenovanji sta po eni strani ustrezni, po drugi pa morda navidez zavajajoci. Socialni okvir, v katerem nastajajo naravni ateisti, je lahko zelo nenaraven - pravzaprav je po definiciji družben. Glede na raven prisile je lahko primerljiv s procesom oz. razmerami konfesionalizacije²⁰ v smislu cuius regio eius religio oz ireligio. Oblikovanje personalnega ateizma je tudi lahko dalec od osebne odločitve. Na drugi strani je lahko tudi personalni teizem ("verujem v boga, prej pa nisem veroval") (PT) rezultat "procesa osvobajanja", kar je po Smithu PA. V določenih okoliščinah je lahko vztrajanje v socializacijskem teizmu (ST) ("verujem v boga in vedno sem") v večji meri stvar osebne odločitve kot PA ali PT. Ne glede na vse te in še druge pomisleke menim, da so sama razlikovanja in poimenovanja teh kategorij ustrezna.

²¹ V članku *Happily Impious* podam kritiko nekaterih preštevanj ateistov v Evropi (Smrke, 2003).



Sloveniji, Bolgariji, Rusiji, Latviji to pojmovanje ne dosega 25 %. Očitno je, da niso vsi teisti "dosledni" zagovorniki tega pojmovanja. Le na Poljskem in Slovaškem je

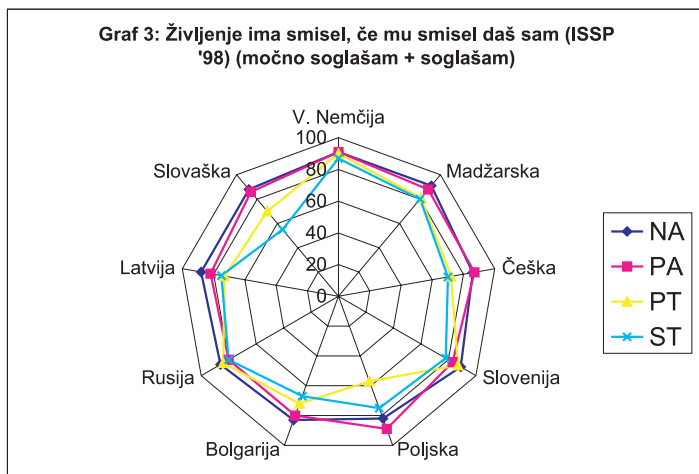


več kot polovica ST zagovornikov takega pojmovanja. Očitna je tozadevna razlika med ST in PT. PT značilno manj navezujejo smisel življenja na boga kot ST.

3. V 47 sprašuje po tem, ali ima življenje sploh kakšen namen ("Življenje nima nobenega namena"). Stališče, da ga nima, se sprejema izrazito manjšinsko. Z višjim pritrjevanjem stališču, da življenje nima namena, odstopajo Slovaška, Rusija in Poljska. Med (a)teističnimi kategorijami se zdi v tem pogledu rahlo izstopajoča kategorija PA, ki v šestih državah nastopa kot tozadevno najbolj pesimistična.²² Nasprotno pa NA niso v nobeni deželi v tem pogledu najbolj pesimistični.

²² Ruski rezultat je statistično vprašljivi, ker je kategorija PA izredno majhna, podobno je s Poljsko.

4. V 48 omogoča ugotavljanje zastopanosti stališča, da je smisel življenja odvisen od posameznika samega, njegove aktivnosti ("Življenje je smiselno, če mu smisel daš sam"). To stališče prevladuje. Opazno pa je, da ga odločneje (od ST in PT) zagovarjajo NA in PA (Graf 3). To je posebej vidno v primeru Poljske, Slovaške in Češke. Na-boga-navezovano pojmovanje in prepričanje v lastno vlogo pri osmišljanju življenja, se po drugi strani ne izključujeta nujno, kar pokaže križanje V 46 in V 48. V tem pogledu je spet zanimiva predvsem Poljska. Z naraščanjem verovanja v življenje po smrti, kot izrazito versko postavko, povsod upada strinjanje s stališ-



čem, da je življenje smiselno, če mu smisel damo sami.

5. V 45 ("Ljudje lahko storimo le malo za spremembo življenja") in V 49 ("Vsak si sam določa usodo") tudi zadevata vprašanje aktivne vloge v določanju smisla življenja. Ateisti (NA in PA) tu izrazito bolj zagovarjajo mišljenje, da človek more vplivati na svoje življenje oz. usodo. To je še bolj poudarjeno, če primerjamo kategoriji NA in ST (Rusija, Slovenija, Slovaška).

6. Medčasovne primerjave; ISSP '91 zajema le pet izmed devetih postsocialističnih dežel, ki jih zajema ISSP '98 (Vzhodno Nemčijo, Madžarsko, Slovenijo, Poljsko in Rusijo). Največje spremembe glede kategorij (a)teistov zaznavamo v Rusiji. Za 12 % točk upade delež NA in za 9 % točk naraste delež ST. Domnevam, da je del teh sprememb mimikretičnega značaja (Smrke, 2002). V vseh deželah razen na Poljskem od l. '91 do l. '98 še rahlo naraste delež tistih, ki zavračajo na-boga-navezovano pojmovanje. To pomeni, da razpad socialističnega smiselnostnega sistema oz. deprivilegiranje (komunističnega) naturalističnega pojmovanja smisla življenja ni pomenilo upadanja naturalističnih pojmovanj na sploh. Glede stališča, da je življenje smiselno, če mu smisel daš sam, ni večjih sprememb - razen v Rusiji, kjer soglašanje naraste za 16 % točk. V Rusiji se poviša strinjanje s tem stališčem zlasti med teisti (PT in ST). Vtis je torej, da ruskega naraščanja teističnih prepričanj ne spremlja upadanje zaupanja v lastno vlogo pri osmišljanju življenja. Poljska, posebej pa Rusija, sta l. 1991 kazali izreden pesimizem glede namena življenja. Ta je bil visok v vseh (a)teističnih kategorijah. Do leta '98 ta pesimizem spektakularno

upade.

7. Ateisti oz. NA in PA se v luči opravljenih analiz ne kažejo kot smiselnostno prikrajšani. Od teistov se razlikujejo po tem, da seveda dosledno zavračajo navezovanje smisla življenja na boga, zato pa statistično značilno bolj poudarjajo človekovo aktivno vlogo v osmišljanju lastnega življenja. Glede ocenjevanja človekovih lastnih zmožnosti odločanja o življenju so bistveno optimističnejši od teistov. Vtis je, da imamo tu opraviti celo z nekakšno neracionalno razsvetlensko naivnostjo.

NA, ki bolj ali manj sovpadajo z "drugo generacijo" ateistov, so v teh pogledih še izrazitejša (pod)kategorija. Zlasti se zdi zanimiv slovenski primer, kjer med NA zaznavamo globok odpor do stališča, da življenje nima nobenega smisla. Tisti, ki so brez verske vzgoje, v odločnem zavračanju ("sploh se ne strinjam") stališča, da življenje nima nobenega namena (V 47), za 23 % točk presegajo tiste, ki so bili katoliško vzgajani (75% : 52%). Skupaj s podobnimi razlikami glede srečnosti (Smrke, 2003), dajejo slovenski NA vtis o poudarjeno optimistični kategoriji.

Po tem sodeč nam izključujočnostna cerkvena teza o neosmišljenosti ateistov (v Sloveniji in širše)²³ ne podaja adekvatnega stanja - če naj bi se ocena nanašala na subjektivne občutke. Razumeti jo moramo predvsem kot simptom stanja v sami RKC v postsocializmu (in širše). Ena izmed razlag bi bila, da gre za način odzivanja na krizo smisla, ki jo v sami RKC sprožajo spremenjene razmere, zlasti še pluralizacija (tu se spet navezujemo na Berger/Luckmanna, 1999). Zdi se, da RKC to krizo rešuje tudi tako, da skuša obnoviti samoumevnost razumevanja ateistov kot neosmišljenecv. S podcenjevanjem konkurenčnih smiselnostnih sistemov skuša ohraniti ali povečati relativno vrednost lastnega. Artikulaciji tega odziva na Slovenskem je posebno ostrino dodal še karakterno poseben nadškof.

Intervjuji s plavalnim maratoncem Strelom nam niso razkrili, v katerem kvadrantu orisane smiselnostne sheme je plaval, ko je plaval po Donavi. To niti ni pomembno. Pomembno je sporočilo urbi et orbi: treba je imeti cilj - in glavo nad vodo! Smiselne pa so tudi krajše razdalje.

²³ Poudarimo še enkrat, da je donedavni nadškof dr. Rode ateistom odrekal že samo pripravljenost oz. sposobnost zastaviti si vprašanja o smislu življenja (opomba 4). Za primerjavo navajam misel dr. Zdenka Roterja iz sredine socialističnih časov: "Sto in sto milijonov razvitega in nerazvitega človeškega sveta črpa iz religioznih (krščanskih in vseh drugih) verovanj smisel svojega življenja in smrti, biti in ne-biti, smisel človeške zgodovine in lepše prihodnosti, mnogokrat pa tudi moč za upor zoper popačenosti in zatiranje v vsakdanjem življenju" (Roter, 1967:184). Slovenska sociologija religije na vrhuncu socialističnih časov religijam ni odrekala smiselnostne funkcije, medtem ko jo dandanes številni govorniki slovenskega katolicizma odrekajo nekrstjanom.

LITERATURA

- Baggini, Julian (2003): *Atheism*. Oxford: Oxford University Press.
- Berger, Peter in Luckmann, Thomas (1999): *Modernost, Pluralizem in kriza smisla*. Ljubljana: Nova revija.
- Billington, Ray (2002): *Religion without God*. London in New York: Routledge.
- Campbell, Colin (1971): *Toward a Sociology of Irreligion*. London: The Macmillan Press.
- Camus, Albert (1976/1959): *Mit o Sizifu*. Zagreb: Zora - GZH.
- Ferry, Luc (2002): *Man Made God; The Meaning of Life*. Chicago in London: The University of Chicago Press.
- Harbour, Daniel (2001): *An Intelligent Person's Guide to Atheism*. London: Duckworth.
- Kinnier, Richard in Kernes, Jerry in Tribbensee, Nancy in Van Puymbroek, Christina (2003): *What Eminent People Have Said about the Meaning of Life*. Dostopno preko http://www.ahpweb.org/articles/pdfs/WHAT_EMINENT_PEOPLE_HAVE.pdf. 2.3. 2004.
- Marušič, Andrej in Zorko, Maja (2003): *Slovenski samomor skozi prostor in čas*. V A. Marušič in S. Roškar (ur.), *Slovenija s samomorom ali brez*. Ljubljana: DZS.
- Metz, Thaddeus (2003): *Recent Work on the Meaning of Life*. Dostopno preko http://www.gateway.proquest.com/openurl?url_ver=239.88. 12. 11. 2003.
- Rebula, Alojz (2001): *Credo*. *Družina*, 50, 24/01, 10. junij. Ljubljana, 28.
- Rode, Franc (1997): *Cerkev, narodi in demokracija*. Ljubljana: Družina.
- Rode, Franc (2001): *Stati inu obstati*. Ljubljana: Družina.
- Rode, Franc (2003): *Za svobodne, samozavestne kristjane*. *Večer* 3. 3. V žarišču.
- Roter, Zdenko (1967): *Srečanje med marksisti in kristjani*. *Politička misao*, 2, 183-191. Zagreb: Fakultet političkih nauka u Zagrebu.
- Smith, George (2000): *Why Atheism?* Amherst, New York: Prometheus Books.
- Smrke, Marjan (2002): *Stare vešče - nova luč: religijske oblike družbene mimikrije v pogojih družbene tranzicije*. *Teorije in praksa*, 39/2, str 170-181.
- Smrke, Marjan (2003): *Srečnostno (še vedno) zavrti katolicizem: komu manjka radosti?*. *Delo* 55, 22. september, str. 15.
- Stark, Rodney in Bainbridge, William (1996/ 1987): *A Theory of Religion*. Peter Lang.
- Šetinc Mile (2003): *Nedeljska trgovina z dušami*. *Dnevnik* 53, 18. 9. str. 5.